

ЗНАЧЕННЯ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА У СИСТЕМІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Є. Милованов, к. е. н.

Федерація органічного руху України

<https://doi.org/10.31734/economics2018.25.087>

Постановка проблеми. Базовою складовою розбудови вітчизняного аграрного сектору є потенціал сільських територій, раціональне використання якого потребує належного забезпечення умов праці та добробуту населення, збереження селянина як носія українського етносу та національної культури. Важливою умовою при цьому є орієнтація на зрівноважений просторовий розвиток українського села з урахуванням балансу соціально-економічних та екологічних компонент для забезпечення не лише дохідності агровиробничої діяльності, а й збереження навколишнього природного середовища та можливості повноцінного використання ресурсного потенціалу сільських територій майбутніми поколіннями.

Українське село донині продовжує характеризуватися системними кризовими явищами. Це проявляється, зокрема, у зубожінні селян і руйнуванні соціальної інфраструктури сільських населених пунктів, безробітті й трудовій міграції, відсутності трудового стимулу та фінансового інтересу жити й працювати у сільській місцевості. Подальші деградаційні процеси не лише негативно впливають на розвиток аграрного сектору економіки, а й становлять загрозу для продовольчої безпеки країни загалом. Без повноцінного розвитку сільських територій вітчизняний аграрний сектор є безперспективним.

Передовий європейський досвід розвитку сільських територій ґрунтується на Спільній аграрній політиці Європейського Союзу, яка на початку концентрувалася на кількісних параметрах забезпечення фізичного доступу до продуктів харчування. Згодом європейці почали відходити від підтримки інтенсифікації сільськогосподарського виробництва та значно більше сконцентрувалися на діях, спрямованих на розвиток багатофункціонального сільського господарства та сільських територій, створення позасільськогосподарських трудових місць на селі та охорони навколишнього середовища. Ключовим акцентом на другому етапі впровадження Спільної аграрної політики стало органічне сільське господарство, яке, по суті, передбачає збалансований підхід до

функціонування систем агровиробництва та спрямоване на сталий розвиток сільських територій.

Органічне сільське господарство – це спосіб виробництва, який передбачає гармонійний зв'язок людей та їхнього середовища функціонування, зрівноважує найкращі сільськогосподарські практики з довкіллям. Воно має комплекс переваг, які спроможні вивести параметри розвитку сільських територій на якісно вищий рівень соціально-економічної та екологічної ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на незадовільний стан розвитку сільських територій, який спостерігаємо впродовж уже багатьох років, ця проблематика постійно привертала увагу вітчизняних наукових кіл. Вагомий внесок у вивчення, вирішення проблем та обґрунтування перспектив розвитку сільських територій зробили вітчизняні вчені В. Г. Андрійчук, О. М. Бородіна, В. П. Саблук, П. Т. Саблук [8], В. К. Терещенко [14], В. А. Ткачук [12], А. М. Третяк, В. В. Юрчишин [16] та ін. Поряд із цим питання впливу органічного сільського господарства на покращання умов праці та добробуту у сільській місцевості розглянуто у працях В. М. Писаренка [6], М. Лоблі, А. Батлера, М. Рід [17], Е. Сіма [20] та ін. Незважаючи на значний науковий внесок вітчизняних і зарубіжних учених у дослідження визначеної проблематики, залишається надзвичайно актуальним питання наукового обґрунтування та конкретизації основних переваг органічного сільського господарства для вирішення існуючих проблем розвитку сільських територій в сучасних реаліях вітчизняного господарювання.

Постанова завдання. Ми ставили завдання теоретико-методично обґрунтувати вплив органічного сільського господарства на збалансований розвиток сільських територій.

Виклад основного матеріалу. Стан українського села вже понад десять років характеризується зниженням рівня зайнятості та професійної кваліфікації робітників, значним руй-

нуванням інфраструктури сільських населених пунктів, низьким рівнем доходів та добробуту домогосподарств. Активний євроінтеграційний поступ України (особливо досягнення у сфері лібералізації візового режиму з країнами ЄС), призводить до високої динамічності руху робочої сили, особливо зі сільської місцевості. Ці тенденції лише поглиблюватимуть кардинальні проблеми українського села, з його традиційною недиверсифікованою структурою виробництва.

За офіційними даними Державної служби статистики України, у 2017 р. кількість населення держави зменшилася на 198,1 тис. осіб і на 1 січня 2018 р. становила 42 386,4 тис. осіб [15]. При цьому у сільській місцевості продовжує проживати третина населення нашої країни, а у деяких областях – понад 50%. Щорічно сільське населення скорочується на 147 тис. осіб. Це фактично дорівнює половині таких міст, як Черкаси, Житомир, Чернігів, Суми. Відповідно зменшується і кількість сіл: за 1990–2017 рр. з карти України зникло 468 сіл, тобто в середньому 18 сіл щороку [14]. Динаміку кількості сільського населення та сіл України показано на рис. 1.

Як бачимо з наведених даних, деградація українського села продовжується вже багато років і це пов'язано з тим, що держава у пострадянський період не створила належних умов для соціально-економічного розвитку сільських населених пунктів. Із ліквідацією старої системи нові виробничі утворення не перейняли селоутворювальних функцій і сільське населення, яке, по суті, колись було єдиним колективом, почало значною мірою втрачати свою самобутність, культуру, традиції, економічну мотивацію до праці та бажання досягати кращих результатів у сільськогосподарській діяльності.

Підвищення економічної ефективності вітчизняного агровиробництва не змогло вирішити соціально-економічні проблеми сільських територій. Інтенсифікація агровиробництва та переробки сільгосппродукції не забезпечує потреби населення в якісних та безпечних продуктах харчування. Соціальна інфраструктура села продовжує занепадати.

Соціально-економічний добробут та здоров'я нашого народу нерозривно пов'язані з одним з основних національних багатств України – землею. Земельні ресурси держави – це первинний чинник виробництва у сільському господарстві та фундамент всієї національної економіки. Але зростаючі негативні тенденції щодо зниження родючості ґрунтового покриву, забруднення хімікатами, засолення, ерозії, втрати вмісту гумусу, наростаючий дефіцит елементів живлення ставлять під загрозу не лише перспективи розвитку сільських територій, а й стабільність національної економіки у найближчі роки.

Особливої уваги заслуговують питання погіршення екологічної ситуації у сільській місцевості. Основними причинами цього є: відсутність прогресивних технологій агровиробництва; недотримання науково обґрунтованих сівозмін із переважанням монокультур (передусім соняшнику, кукурудзи, ріпаку) у багатьох підприємствах, особливо агрохолдингах; низькі норми внесення органічних добрив; надмірне використання синтетичних засобів захисту рослин та мінеральних добрив; відсутність технологій боротьби з ерозійними процесами, закисленням, засоленням і техногенним забрудненням земель.

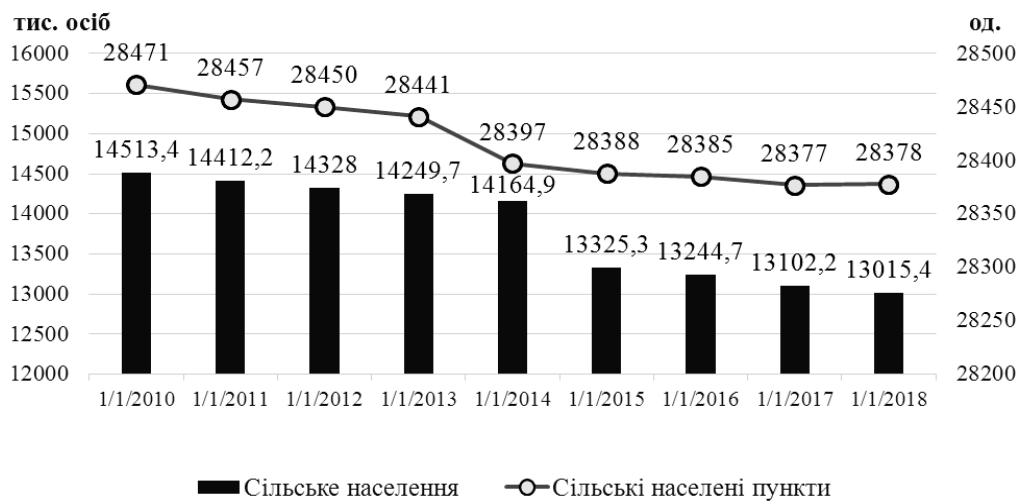

Рис. 1. Динаміка кількості сільського населення та сільських населених пунктів України.

Джерело: побудовано на основі [14].

Зауважимо також, що деградація сільських територій підриває основи подальшого розвитку не лише аграрного сектору, а й загрожує всій продовольчій безпеці України.

Отже, сучасна традиційна сільськогосподарська практика змушує людей відмовитися від життя та праці у сільській місцевості через таке.

1. Несталі харчові системи. Усе більше й більше фермерів залежать лише від кількох, здебільшого комерційних, культур, які вимагають значних інвестицій і створюють залежність від часто недоступних та неефективних сільськогосподарських ресурсів. Витрати при цьому збільшуються, а ринкові ціни продовжують знижуватися, змушуючи фермерів та працівників відмовитися від своєї землі. Тисячі традиційних місцевих знань втрачаються.

2. Втрата природних ресурсів. Комерційні монокультури, що потребують значної кількості синтетичних добрив та пестицидів, провокують опустелювання, засолення та забруднення землі й води, що призводить до втрати родючості земель, біологічного розмаїття екосистем та вимирання окремих видів організмів, погіршення стану здоров'я населення сільських територій.

3. Бідність. У пошуках засобів до існування жителі сіл, особливо молодь, продовжують мігрувати до міст, збільшуючи соціально незабезпечений прошарок міських громад. Там вони мають меншу здатність купувати якісну їжу. Якість харчового раціону знижується, а отже, і їхній шанс на здорове харчування [17].

Погоджуємося з думкою В. В. Юрчишина про те, що сільські території в умовах зростання обсягів ресурсокористування, ускладнення виробничо-економічної діяльності, загострення соціальних проблем у сільській місцевості виступають основним об'єктом розвитку українського села. Вони є складними просторовими природно-ресурсними, виробничо-економічними, соціальними утвореннями, основною функцією яких є забезпечення гармонійного розвитку у системі «довкілля – населення – виробництво». Основними системоутворювальними ознаками сільських територій є: компактність, наявність адміністративних меж і сільських поселень як центрів організації, тісні системні зв'язки, відкритість, самостійність та взаємозалежність розвитку, наявність організаційно-управлінської підсистеми [16, с. 89].

Досвід країн Європейського Союзу вказує на необхідність розробки і практичного провадження політики комплексного сільського розвитку як основного напрямку державного впливу на

розвиток сільських територій. Необхідність цього кроку з боку держави зумовлена трьома основними причинами:

- сільські території зіштовхуються зі значними проблемами, які негативно впливають на територіальну згуртованість у межах країн;

- сільські території часто мають значний невикористаний економічний потенціал, який може бути ефективніше задіяний, а отже, сприятиме покращанню добробуту сільських жителів і загальному розвитку країни;

- ні політика, заснована на секторному підході, ні ринкові сили не в змозі повною мірою відповідати існуючій різноманітності проблем і потенційних можливостей сільських регіонів й керувати позитивними та негативними екстерналіями [2, с. 151].

Теперішній етап Спільної аграрної політики на 2014-2020 рр. (CAP) визнає важливість органічного сільського господарства у відповідь на зростаючий споживчий попит та більш екологічну сільськогосподарську практику. Розвиток сільських територій є дуже важливою частиною CAP й сталого розвитку сільського господарства Євросоюзу, включаючи органічне агропромислове виробництво. Підтримка органічного сільського господарства вже зробила важливий внесок у досягнення цілей цієї політики, оскільки як якісний показник сприяла підвищенню конкурентоспроможності сільського господарства, а як система управління сільськогосподарськими підприємствами – поліпшенню навколишнього середовища та якості життя у сільській місцевості.

Країни – члени ЄС та регіони складають свої програми розвитку сільських територій на основі їхніх потреб та розглядають щонайменше чотири зі шести спільних пріоритетів Європейського Союзу:

- сприяння передачі знань та інновацій у сільському та лісовому господарстві, сільській місцевості;

- підвищення життєздатності та конкурентоспроможності всіх видів сільського господарства, а також сприяння впровадженню інноваційних технологій сільського господарства й сталому веденню лісового господарства;

- сприяння організації харчового ланцюга, благополуччя тварин та управління ризиками у сільському господарстві;

- відновлення, збереження та посилення екосистем, пов'язаних із сільським і лісовим господарством;

- сприяння ефективному використанню ресурсів та підтримка розвитку напрямів виробництва з низьким рівнем викидів вуглецю у секто-

рах сільського господарства, харчовій промисловості та лісовому господарстві;

- сприяння соціальної інтеграції, зниженню бідності та економічному розвитку сільської місцевості [19].

Розвиток сільських територій в Євросоюзі здійснюється державами-членами та регіонами за єдиною законодавчою базою та керівними принципами у формі програм розвитку сільських територій [19]. Ці програми співфінансуються Європейським Союзом і державами-членами та реалізуються за семирічними циклами. У законодавстві щодо розвитку сільських територій запропоновано численні заходи, які можуть бути запроваджені державами-членами з метою підтримки й стимулювання розвитку органічного сектору. Заходи варіюють від фінансової підтримки впровадження методів органічного сільського господарства до надання допомоги у здійсненні маркетингу та просуванні.

Чинна законодавча база програмного періоду CAP на 2014–2020 рр. ще більше підкреслила важливість органічного сільського господарства у розвитку сільських територій через створення окремого напрямку фінансування «Органічне сільське господарство» в рамках підтримки сільського розвитку.

Органічне сільське господарство – це багатофункціональна виробнича система, спрямована на підтримку здоров'я ґрунтів, збереження екосистем та добробут населення. Вона спирається на екологічні процеси, біорозмаїття й цикли, адаптовані до місцевих умов, а не на використання природних ресурсів із несприятливими наслідками. Органічне сільське господарство комплексно поєднує у собі місцеві сільськогосподарські традиції, інновації та науково обґрунтовані підходи до агровиробництва з метою сприяння добросусідству та якості життя між усіма залученими організаціями.

Сільський розвиток має на меті поліпшити якість життя сільських громад через задоволення їхніх соціально-економічних та культурних прагнень і зміцнення соціальної організації за умови збереження навколишнього природного середовища. Органічне сільське господарство завдяки своєму холистичному підходу сприяє розвитку сільської місцевості в таких напрямках:

1. Підвищення рівня управління. Органік ставить агровиробника у центрі стратегії сільського господарства, посилюючи роль місцевих громад у прийнятті управлінських рішень на селі, надаючи їм більше прав контролювати свої власні локальні ресурси та залучати їх до активної участі у торговельних ланцюгах і ціноутворенні.

2. Створення сприятливого економічного простору. Зниження рівня інтенсифікації та заборона застосування ГМО і використання агрохімікатів підвищують рівень зайнятості та збільшують оплату праці. Диверсифікація агровиробництва якісної та безпечної продукції зменшує наслідки неврожаїв та збільшує можливості для ефективного маркетингу. Дохід і продовольча безпека досягаються завдяки диверсифікації.

3. Підтримка здорового довкілля. Завдяки екологічному підходу органік зберігає цілісність екосистеми та продуктивність природних ресурсів. Він охороняє природні ландшафти й дику природу, відновлює родючість ґрунтів і підтримує агробіорозмаїття, використовуючи та розвиваючи місцеві сорти насіння. Зменшуючи використання агрохімікатів, органічне сільське господарство забезпечує здоровіші, безпечніші умови праці для фермерів.

4. Збагачує соціальний потенціал сільських громад. Будучи наукомісткішим, аніж капітало- та ресурсомісткішим, органічне сільське господарство використовує традиційні знання й сприяє їхньому обміну між фермерами. Воно надає інструментарій для регулювання та контролю, зокрема системи внутрішньої перевірки та системи гарантування участі, що зміцнюють соціальну організацію й надають нові можливості сільським громадам [17].

Органічне агровиробництво – найперспективніша нині модель розвитку сільського господарства. Це не що інше, як прикладна охорона навколишнього середовища. Воно поєднує в собі найдавніші практичні знання традиційного сільського господарства зі сучасними науковими досягненнями. Воно загалом вважається корисним для розвитку сільських територій завдяки своїй ролі в альтернативних харчових ланцюгах, позитивному впливу на агроландшафти та як екологічно безпечний спосіб виробництва. Однак ці потреби не повинні бути єдиними шляхами, через які воно може сприяти розвитку села. Провідний європейський досвід яскраво демонструє, що фермери також розглядають органічне сільське господарство як спосіб позбутися залежності через реорганізацію ресурсів. Це також дає їм змогу вийти за рамки єдиної спрямованості на виробництво сировини для харчової промисловості та здійснювати ширший спектр сільськогосподарської діяльності. Як бачимо, перехід на органічне агровиробництво може стати способом подолання недоліків моделі модернізації сільського господарства та впровадження моделі гармонійного розвитку сільської місцевості.

Отже, європейська аграрна політика останніми роками значно змінила напрями вдосконалення та фінансування основних засад розвитку сільськогосподарської сфери, спрямувавши зусилля від інтенсифікації та кількісних показників результативності агровиробництва до впровадження прогресивних багатофункціональних сільськогосподарських систем, які не шкодять навколишньому середовищу, зберігають та відновлюють природні ресурси, гарантують соціально-економічну справедливість для всіх учасників, а також забезпечують населення якісними та безпечними харчовими продуктами. Органічне сільське господарство лежить у центрі цієї нової концепції розвитку сільського господарства ЄС та з кожним

роком набуває все більшого значення для розвитку сільських територій, для яких збалансоване агровиробництво є запорукою відродження й сталого майбутнього.

Органічне сільське господарство в Україні нині демонструє активне зростання сертифікованих площ сільськогосподарських угідь і суб'єктів господарювання, які ним займаються, а також обсягів виробництва, експорту та споживання. Так, у 2017 р., за даними Федерації органічного руху України, мало місце зростання у понад 2,5 раза за площами органічних земель сільськогосподарського призначення та у 12 разів – за кількістю органічних агровиробників порівняно з 2002 р. (рис. 2).

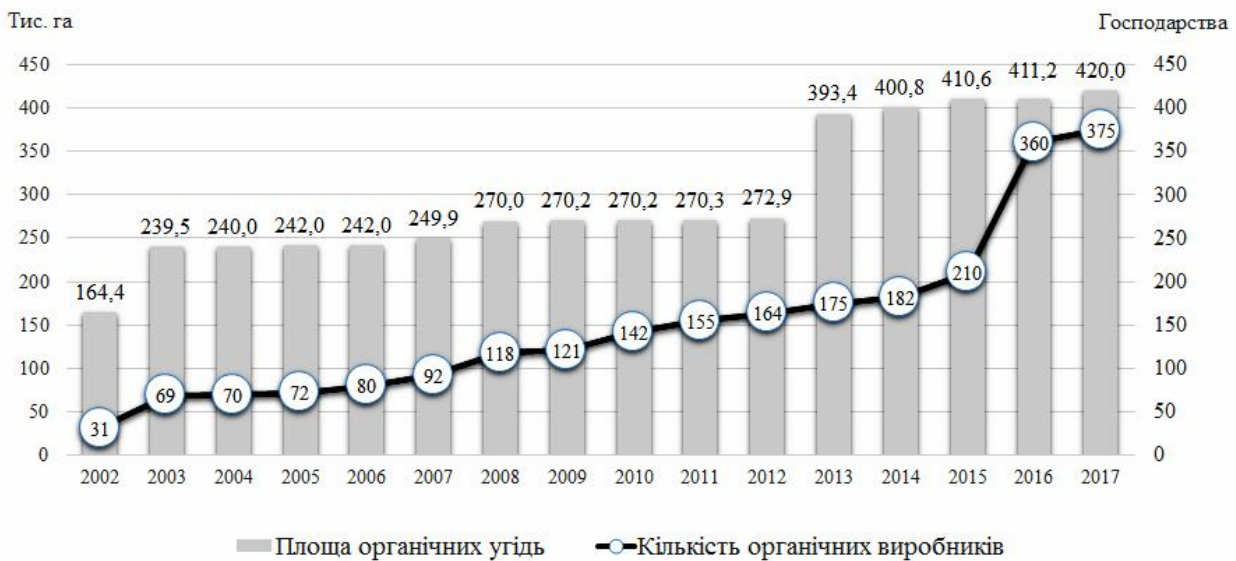

Рис. 2. Порівняльна динаміка сертифікованих органічних площ та кількості органічних господарств в Україні.

Джерело: [13, с. 18].

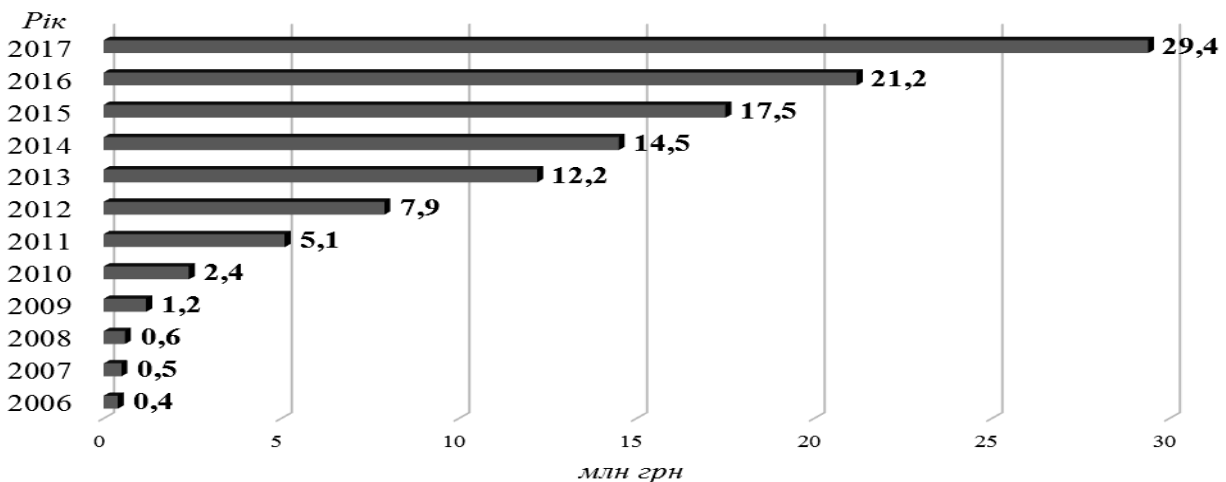

Рис. 3. Споживання органічної продукції в Україні у 2002–2017 роках.

Джерело: [13, с. 18].

Крім того, вітчизняний споживач все частіше обирає органік для свого столу, у зв'язку з чим обсяги внутрішнього споживання органічної продукції в Україні збільшилися у 73,5 раза – із 0,4 млн євро до 29,4 євро за 2002–2017 рр. (рис. 3).

За останні десять років Україна стала важливим постачальником органічної продукції на міжнародні ринки, передусім до країн Євросоюзу та Північної Америки. Основними органічними товарними позиціями є зернові, олійні та бобові культури, соняшникова олія та дикороси (намсамперед ягоди й гриби). Загалом у 2016 р. обсяг органічної продукції, експортованої з України, склав близько 300 тис. т на суму понад 65 млн дол. США. У 2017 р. цей показник зріс уже до 99 млн дол. США. Найбільші обсяги української сертифікованої органічної продукції експортують до Австрії, Бельгії, Болгарії, Великої Британії, Італії, Нідерландів, Німеччини, Польщі, США, Угорщини, Чехії та Швейцарії. Українські виробники також уже мають досвід експорту органічних продуктів до Канади, Австралії, Китаю, Малайзії, ОАЕ та деяких інших країн Азії [13, с. 18].

Зважаючи на викладене, зауважимо, що вітчизняне органічне сільське господарство і далі активно розвивається. Важливим аргументом при цьому є те, що розвиток органічного сектору в Україні є одним із пріоритетних напрямів у плані стратегії реформ в аграрному секторі «3+5», що базується на Єдиній комплексній стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 роки. Цю стратегію ініціювало та розробило Міністерство аграрної політики та продовольства України у співпраці з Федерацією органічного руху, іншими вітчизняними учасниками органічного руху та міжнародними партнерами [13, с. 19].

Спираючись на провідний європейський досвід впровадження й становлення органічного сектору сільського господарства, вважаємо розбудову вітчизняних органічних систем агровиробництва ключовим чинником сталого розвитку сільських територій нашої країни [7]. Вітчизняні аграрії вже протягом двадцяти років практикують органічні методи виробництва сільськогосподарської продукції та активно підтримують українське село. Нині фактично по всій території України маємо яскраві приклади позитивного впливу органічної сільськогосподарської практики на соціально-економічний та екологічний стан сільської громади та місцевості.

Зокрема, одним із найактивніших прихильників органічного сільськогосподарського руху в Україні є С. С. Антонєць, засновник одного з найстаріших і найефективніших вітчизняних органічних господарств ПП «Агроєкологія». Це

підприємство розташоване на землях Шишацького та Зіньківського районів Полтавської області. Господарювання ведеться на площі 8 тис. га. Це одне з найбільших в Україні підприємств, яке працює лише за технологіями органічного землеробства. У 2018 р. виповнилося 40 років як на полях господарства не використовуються штучні хімікати та 30 років не використовуються мінеральні добрива. Підприємство є членом Федерації органічного руху України, має розвинуте рослинництво і високопродуктивне молочне стадо. На полях «Агроєкології» отримують високі врожаї озимої пшениці, гречки, вівса, ячменю, соняшнику, кукурудзи. З них тут, зокрема, виробляють крупи, олію та борошно. Тваринництво повністю забезпечене органічними кормами власного виробництва. Підприємство сертифіковане як виробник молока для дитячого харчування, а також атестоване як племінний завод із розведення української червоно-рябої молочної породи великої рогатої худоби. Воно продовжує удосконалювати унікальні технології органічного землеробства, тут налагоджено співпрацю з вітчизняними науковцями, досвід господарювання вивчають учені й практики із зарубіжжя. Низка розроблених у господарстві ноу-хау захищена патентами; ПП «Агроєкологія» є асоційованим членом Національної академії аграрних наук України [5].

Вплив господарства на розвиток сільської місцевості надзвичайно потужний. Нині ПП «Агроєкологія» продовжує стабільно працювати та розвиватися, забезпечуючи робочі місця й заробітну плату понад 400 працівникам. Своєчасно виплачується орендна плата за землю з розрахунку 650 кг зерна за один гектар. У населених пунктах підприємства створено всі умови для гідного життя – працюють школи, дитячі садки, магазини, лікувальні заклади, пекарня, млин, олійниця, церкви. Після понад десяти років підготовчих робіт введено в експлуатацію міжнародний науково-методичний центр органічного землеробства.

Органічне землеробство, хоча й не приносить надприбутків, дає значно більше – можливість гармонійного розвитку господарств, де поєднуються рослинницька й тваринницька галузі, збереження навколишнього середовища, отримання екологічно безпечної продукції. Водночас, порівняно з інтенсивними технологіями, органічна практика вимагає від керівників і спеціалістів вищого рівня свідомості, інтелекту, знань. Такий підхід має велике соціальне значення, оскільки подає приклад виробництва та виховання людей [6, с. 119-120].

Вказане органічне господарство та його засновники відомі також своєю меценатською діяльністю, сприянням відродженню духовності й розвитку культури [5].

Свій внесок ПП «Агроекологія» робить і у збереження довкілля. Передусім завдяки органічним технологіям, за якими ведеться господарювання і які не шкодять навколишньому середовищу. Так, на території підприємства та навколо утворилися унікальні агроландшафти, де можна побачити результати гармонійної співпраці людини з природою. Частину земель підприємства заплановано додати до майбутнього регіонально-ландшафтного парку «Лісостеповий чорноземний» [5].

Як бачимо, ПП «Агроекологія» є чудовим прикладом селоутворювального підприємства, яке значною мірою переймається збалансованим розвитком сільської місцевості, на якій господарює. Засновники, звісно, орієнтуються на прибуток, однак при цьому добре розуміють важливість соціально-екологічної складової агровиробництва, без якої неможливо забезпечити майбутнім поколінням сприятливі умови для життя і праці. Крім того, діяльність господарства забезпечує міцне підґрунтя для виконання державної програми розвитку сільських територій у Шишацькому та Зінківському районах.

Ще одним прикладом збалансованого органічного господарювання на українських землях є агропромислова група «Арніка», що була заснована у 2000 р. і сьогодні є одним із найефективніших вітчизняних органічних виробників сільськогосподарської продукції.

Ця група компаній має земельний банк розміром понад 20 тис. га у Полтавській обл. (Семенівський, Глобинський та Кременчуцький райони), при цьому 15,77 тис. га землі повністю відведено під органік. У 2018 р. «Арніка» займає перше місце за площею органічних сільськогосподарських угідь серед інших органічних виробників в Україні. Підприємства займаються вирощуванням і торгівлею органічною соєю, зерновими й технічними культурами, зокрема технічними коноплями. Органічну продукцію ця агропромгрупа експортує до Швейцарії, Німеччини, Нідерландів, Австрії та інших європейських країн, а також до Нової Зеландії та Австралії. Освоюється ринок США й Азії. У 2016–2018 рр. обсяг органічного експорту склав понад 18 тис. тонн.

Компанія від початку визначила свої основні цінності, серед яких особливе місце займає сталий розвиток сільських територій. Вона постійно розвивається, поєднуючи реалізацію стратегії ефек-

тивного та прибуткового бізнесу з усвідомленням своєї соціальної відповідальності – зберегти нащадкам здорове довкілля та родючість українських земель. Діяльність «Арніка» спрямована на розширення й процвітання економічних можливостей в органічному виробництві, підвищення добробуту всіх учасників екологічної системи та об'єднання спільних із громадою зусиль заради захисту навколишнього середовища.

Компанія має активну соціальну позицію, котра полягає в гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі зі суспільством, участі у вирішенні найгостріших соціальних проблем через власні інвестиції у підтримку шкіл, дитячих садків, ФАПів, закладів культури та спорту, ремонт сільських доріг, газифікацію тощо [11].

Останніми роками на соціальний розвиток населених пунктів, де компанія орендує землю, було спрямовано близько 10 млн грн власних обігових коштів. Особлива увага приділяється співпраці з партнерами – власниками земельних паїв. Одним із підтверджень належного партнерського ставлення є те, що щороку збільшується розмір орендної плати за землю – у 2017 р. вона становила близько 10% від вартості. Також є можливість отримати наперед кошти за паї, пропонується розширений ряд продукції, котрою можна отримати орендну плату, існують додаткові бонусні виплати [11].

Отже, агропромислова група «Арніка» функціонує на засадах економічної ефективності, соціальної справедливості та екологічної рівноваги не лише завдяки впровадженню в агровиробництво збалансованих органічних практик, а й розбудові господарства на основі соціальної відповідальності та врахування потреб сільської громади.

Надзвичайно цікавим поєднанням переваг органічного агровиробництва та децентралізації в Україні є досвід Баранівської об'єднаної територіальної громади (ОТГ) Житомирської області.

Нині в Баранівці активно працюють над популяризацією бренду ОТГ та розвитком туризму. Одним із брендів громади є органічне виробництво, адже у Баранівці працює завод органічної молочної продукції «Органік Мілк». Він входить до складу вертикально інтегрованої групи компаній «Галекс-Агро», що складається з чотирьох компліментарних підприємств, які функціонують у сфері органічного рослинництва й тваринництва. Органічні параметри всіх ланок продуктово-виробничого ланцюга компанії підтверджено сертифікатами європейського та вітчизняного зразка. Діяльність ТОВ «Органік Мілк» як органічного виробника молочних продуктів

сертифіковано за міжнародними органічними стандартами згідно з вимогами, викладеними у Постанові Ради (ЄС) № 834/2007 та Регламенті Комісії (ЄС) № 889/2008.

У розпорядженні групи компаній «Галекс-Агро» є 14 тис. га сертифікованих органічних сільськогосподарських угідь та 5 тис. голів великої рогатої худоби, а також свинокомплекс, де міститься близько 2000 голів, в т. ч. 1350 голів дійсного стада. Щоб логічно замкнути цикл виробництва, у 2014 р. був створений завод із переробки молочної органічної сировини, а з 2017 р. почали переробляти органічну м'ясу сировину [1].

Девіз цієї групи компаній – «Відповідальність за майбутнє». Він виражає сутність її корпоративної філософії. Соціальна відповідальність бізнесу спрямована на збереження та примноження здоров'я нації, сприятливого навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів у регіонах діяльності, підтримання безпеки роботи персоналу в екологічно дружніх умовах. Ціннісна основа розвитку персоналу компанії як основних носіїв її філософії позначена в чотирьох категоріях, а саме: безпека, сумлінність, результативність та лідерство.

Баранівська міська ОТГ є однією з найуспішніших у Житомирській області. За три роки громаді вдалося досягти значних успіхів у модернізації соціальної інфраструктури та розвитку економіки. Там готують вдалі проекти, виграють гранти та залучають інвесторів. Усі ці аспекти викладені у стратегії розвитку Баранівської ОТГ, підготовленій у 2017 р. за підтримки Інституту громадянського суспільства у рамках проекту, фінансованого Westminster Foundation for Democracy.

У проектуванні свого майбутнього представники Баранівської ОТГ зробили акцент на «розумному зростанні» громади, а розвиток планується на основі «органічної» філософії: органічний бізнес, органічна спільнота громадян, органічне співжиття з довкіллям та партнерство місцевої влади з громадою і бізнесом. Ключ до успіху реалізації Стратегії – формування «соціального капіталу»: осередків активних громадян, стимулювання підприємницької активності серед молоді та школярів, розбудова локальної ідентичності (відчуття причетності до громади та гордості за свою громаду). Для Баранівської громади важливий не стільки документ під назвою «Стратегія», скільки постійний процес планування – регулярні процедури обговорення та узгодження щоденної діяльності зі стратегічними цілями, моніторинг та оцінювання стану впровадження Стратегії, за потреби – коригування

пріоритетів. Усе це – із залученням широкого кола громадських активістів та бізнесу, щоб кожен мав змогу відчувати себе співтворцем майбутнього громади та побачити своє майбутнє у майбутньому спільноті [9].

Небайдужа до свого майбутнього активна Баранівська сільська громада визначила такі стратегічні цілі

1. Самоврядна органічна спільнота ініціативних громадян, спроможних взяти відповідальність за майбутнє:

- формування спільного інформаційного простору громади, налагодження регулярних комунікацій між поселеннями громади, зокрема через періодичні «громадоформуючі» заходи;

- розбудова практик взаємодії між громадянами на базі взаємної довіри, підтримка ініціатив громадян та спільнот (у т. ч. релігійних громад) і локальної ідентичності (відчуття належності до громади), особливо серед молоді та польської нацменшини;

- формування на базі шкіл «генераторів ідей» для проектів розвитку громади, впровадження процедур самоврядування у школах, залучення старшокласників до місцевого самоврядування;

- підвищення спроможності депутатів ради та працівників виконкому ради ОТГ, громадських активістів.

2. Конкурентоспроможна місцева економіка, яка базується на органічних технологіях і співпраці:

- створення інфраструктури підтримки місцевого підприємництва, у т. ч. системи моніторингу екологічних ризиків для органічного бізнесу;

- стимулювання співпраці місцевих підприємців (кластери, кооперативи та інші форми);

- залучення закордонних та українських інвестицій для створення робочих місць;

- створення та промоція туристичного продукту на території громади;

- відродження традицій ремесел деревообробної та фарфорової майстерності, у т. ч. як елемент туристичного продукту, стимулювання розвитку підприємництва / інноваційних бізнес-ідей серед школярів та молоді.

3. Органічне, безпечне та енергоефективне середовище для життя кожного громадянина:

- забезпечення транспортної та інформаційної доступності усіх поселень громади;

- розширення інфраструктури для змістовного дозвілля молоді та сімей з дітьми;

- покращання якості водопостачання (питною водою) та водовідведення;

- зростання енергоефективності громади;
- підвищення безпеки у кожному поселенні громади (у вимірах безпеки на дорогах, громадської безпеки, пожежної, екологічної та ін.);
- відновлення екологічної системи громади, зокрема лісосмуг і лісових насаджень.

4. Дружнє урядування: якісні і доступні освітні, медичні, соціальні та адміністративні послуги:

- забезпечення доступності адміністративних послуг для фізичних та юридичних осіб;
- підвищення доступності та якості освітніх послуг (інфраструктура, кадри, фінансування);
- підвищення доступності лікарської допомоги та якості медичного забезпечення;
- підвищення доступності та якості послуг соціального захисту і соціального забезпечення [9].

Паралельно з популяризацією бренду громада робить ставку на туризм. Ідея заробляти на якісних послугах для мандрівників неабияк імponує місцевим жителям. У Баранівській ОТГ уже є готовий туристичний маршрут, до якого входять музей порцеляни (м. Баранівка), музей українського побуту (сmt Полянки), вольєр з плямистими оленями (с. Явне) та завод «Органік Мілк». Відвідувачі підприємства мають змогу спостерігати за виробничим процесом з оглядової зали, а також усіх запрошують на дегустацію фірмової органічної молочної продукції. Туристам навіть пропонують органічний маршрут. Після заводу можна поїхати на ферми й побачити, в яких умовах випасають корів та збирають молоко, а також помилуватися маленькими телятами.

Завод виготовляє близько 30 видів органічної молочної продукції. Молоко на підприємство надходить із власних ферм, а у чорничний йогурт додають зібрані у баранівських лісах сертифіковані ягоди.

У рамках реалізації проекту «Молодіжний кластер органічного бізнесу Баранівської міської ОТГ» у селі Рогачеві планують побудувати сироварню із дегустаційним залом. За попередніми оцінками, така продукція користуватиметься попитом серед місцевого населення і туристів.

Отже, бренд органічної молочної продукції першого в Україні заводу молочної продукції та бренд ОТГ «органічно» взаємодоповнюють один одного. ТОВ «Органік Мілк» є соціально відповідальною компанією, яка спільно із керівництвом та громадою Баранівської ОТГ буде збалансований соціально-економічний та екологічний простір для життя, праці й відпочинку у сільській місцевості. Така співпраця ще раз підкреслює важливість та дієвість переваг орга-

нічного виробництва для сталого розвитку сільських територій.

Крім перелічених органічних агровиробників, в Україні є досить багато соціально відповідальних органічних підприємств, які прагнуть до збалансованості у своїй виробничій діяльності й стимулюють розвиток українського села. Серед них: ФГ «Дона О.П.», ФГ «Тізеш», СОК «Київський», ФГ «Костіва Р.П.», ТОВ «Дедденс Агро», ТОВ «Ріттер Біо Агро», ФСГ «Золотий пармен», ПрАТ «Забір'я» та ін.

Підтримуємо думку Л. В. Тарасович, про те, що органічне виробництво як вектор диверсифікації сільської економіки має суттєвий потенціал для забезпечення життєздатності сільських громад та активізації роботи малих і середніх фермерських господарств з огляду на доцільність консолідації зусиль з метою зниження сертифікаційних, транспортних витрат чи витрат на переробку. Соціальний контекст переваг розвитку органічного сектору проявляється передусім у збільшенні кількості додаткових робочих місць у сільській місцевості. Крім того, цей вид діяльності є ефективним інструментом збереження ментальності ведення господарства агровиробниками з урахуванням іманентних властивостей окремих сільських територій [10, с. 214].

Крім того, вітчизняний науковець Н. П. Новак слушно зауважує, що розвиток органічного виробництва сільськогосподарської продукції також доцільно розглядати як джерело формування маркетингового потенціалу території, передумову розвитку комплексу маркетингу органічної продукції для задоволення зростаючого попиту споживачів на органічні, безпечні для здоров'я людей харчові продукти в Україні та світі. Формування маркетингових ланцюгів доведення органічної продукції до споживача зумовлює необхідність організації процесів сертифікації цієї продукції, дотримання умов збереження, пакування, рекламування, що також вбачається чинником економічного розвитку сільських територій, оскільки у цих процесах задіяне сільське населення [3, с. 81].

Органічне сільське господарство вже дає відчутні переваги для українського села та збереження сільських територій (рис. 4).

Отже, зважаючи на міжнародний досвід та наведені вітчизняні приклади позитивного впливу органічного сільського господарства на збалансований розвиток сільських територій, дамо низку рекомендацій, реалізація яких допоможе зберегти й збагатити українське село як повноцінне середовище життєдіяльності та праці для майбутніх поколінь селян та укріпити основу для сталого

розвитку сільського господарства та національної економіки нашої країни загалом:

- органічне сільське господарство повинно бути невід'ємною частиною національної політики сільського господарства та сільського розвитку;

- у перехідний період від конвенційного до органічного сільського господарства необхідна конкретна форма економічного стимулювання (на національному та регіональному рівнях) для вітчизняних фермерів;

Рис. 4. Органічне сільське господарство в системі розвитку сільських територій.

Джерело: розроблено автором.

- освіта, консалтинг та просвітництво щодо органіки є важливим кроком у просуванні органічного сільського господарства на селі;

- кооперація органічних виробників є запорукою пришвидшення розвитку органічного агровиробництва та сільської місцевості;

- державні органи влади всіх рівнів повинні забезпечити введення органічного агровиробництва у концепції та програми розвитку сільських територій;

- обов'язково необхідна розробка стимулюючої податкової політики та пільгових кредитних схем для органічного сільського господарства.

Висновки. У кожній державі сільське господарство є життєво необхідною галуззю народного господарства, оскільки зачіпає інтереси кожної людини, адже нині близько 80% фонду споживання формується за рахунок його продукції. Перспектива розвитку сільських територій в Україні вирішальною мірою залежить від можливого рівня розвитку сільського господарства та вибору таких систем господарювання

на землі, яким притаманні збалансованість інтересів суспільства й природи, господарюючих суб'єктів та сільської громади, державної продовольчої безпеки й якості агропродукції. Перспективи розбудови економіки сільських територій потребують вираженої пріоритетизації методів та практик господарювання в аграрній сфері та відповідної політики держави з метою уникнення небажаних економічних, екологічних та соціальних наслідків на селі через надмірну хімізацію агровиробництва, латифундизацію та монополізацію природних ресурсів (особливо земельних) агрохолдингами.

Сучасна практика органічного сільського господарства демонструє реальні приклади того, як підвищити економічну, соціальну та екологічну сталість сільських територій. Не лише сільське населення користується надбаннями органічного агровиробництва, а й міські жителі також. Уряди на локальному та національному рівнях повинні використовувати органічне сільське господарство як стратегію розвитку сільської місцевості, залучаючи сільські громади та споживачів до прийняття важливих управлінських рішень місце-

вого значення. Місцеві органи влади можуть створювати позитивні умови для розвитку органічного сільського господарства у своєму регіоні через: прийняття відповідної програми розвитку органічного виробництва в регіоні, яка передбачала б, зокрема, компенсації витрат на сертифікацію, придбання органічного насіння тощо; організацію щоденних і тижневих органічних фермерських ринків у містах; пропозиції місцевої органічної їжі у громадських їдальнях (школах, лікарнях тощо); сприяння розвитку агроекотуризму; освіти й просвітництва молодих поколінь щодо тісного зв'язку між органічним сільським господарством, екологією та їхнім повсякденним харчуванням.

Бібліографічний список

1. Завод Органік Мілк: сильний бізнес народжується у кризу. *Latifundist*. 2017. URL: <https://latifundist.com/spetsproekt/362-zavod-organik-milk-silnyj-biznes-rozhdaetsya-v-krizis> (дата звернення: 25.10.2018).
2. Непочатенко О. О. Державна політика у сфері розвитку сільських територій: вітчизняні реалії та європейський досвід. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Серія: економічні науки*. 2012. Т. 3, вип. 4. С. 149–153.
3. Новак Н. П. Органічні підприємства як важливий чинник сталого розвитку та збільшення маркетингового потенціалу сільських територій. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 19, ч. 2. С. 79–81.
4. Органік в Україні. *Офіційний веб-сайт Федерації органічного руху України*. URL: <http://www.organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29> (дата звернення: 24.10.2018).
5. Офіційний веб-сайт ПП «Агроєкологія». URL: <http://www.agroecology.in.ua/company> (дата звернення: 23.10.2018).
6. Писаренко В. М., Антоненко А. С., Лук'яненко Г. В., Писаренко П. В. Система органічного землеробства агроєколога Семена Антонця. Полтава, 2017. 124 с.
7. Милованов Є. В., Мартинюк М. П., Ковальова О. В. та ін. Регіональна підтримка органічного виробництва в Україні. Київ: Органік Прінт, 2018. 56 с.
8. Саблук П. Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави. *Економіка АПК*. 2005. № 11. С. 4–12.
9. Стратегія розвитку Баранівської міської об'єднаної територіальної громади. URL: <https://www.csi.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/Brochure-Strategy.pdf> (дата звернення: 26.10.2018).
10. Тарасович Л. В. Органічне виробництво як вектор диверсифікації сільської економіки. *Збірник матеріалів доповідей учасників III Міжнародної науково-практичної конференції «Органічне виробництво і продовольча безпека»*. Житомир: Полісся, 2015. С. 211–214.
11. Територіальні громади та пайовики. *Офіційний веб-сайт агропромислової групи «Арніка»*. URL: <http://arnikaorganic.com/organic/territorial-communities-and-units> (дата звернення: 25.10.2018).
12. Ткачук В. А. Сталый розвиток сільських територій: загальнодержавний, регіональний та місцевий рівні: монографія. Київ: Компрінт, 2013. 340 с.
13. Україна органічнішає. *ORGANIC.UA*. 2018. № 01–03 (43). С. 16–19.
14. Формування системи забезпечення сталого розвитку сільських територій: монографія. Київ: Лисенко М.М., 2013. 316 с.
15. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018 р.: статистичний зб. Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/06/zb_chnn2018pdf.pdf (дата звернення: 25.10.2018).
16. Юрчишин В. В. Село і селяни України в системі історично і суспільно зумовлених вітчизняних національних цінностей. *Економіка АПК*. 2011. № 2. С. 87–99.
17. Lobley M., Butler A., Reed M. The contribution of organic farming to rural development: An exploration of the socio-economic linkages of organic and non-organic farms in England. *Land Use Policy*. 2009. Vol. 26, Is. 3. P. 723–735.
18. Organic Agriculture and Rural Development. *Official web-site of International federation of organic agriculture movements*. URL: http://feder.bio/wp-content/uploads/2017/11/rural_development_en.pdf (Last accessed: 25.10.2018).
19. Rural development 2014–2020. URL: https://ec.europa.eu/agriculture/rural-development-2014-2020_en (Last accessed: 25.10.2018).
20. Sima E. Impact of organic farming promotion upon the sustainable rural development. *Agricultural Economics and Rural Development. New Series*. 2009. Year VI, № 2. P. 217–233.

Милованов Є.

ЗНАЧЕННЯ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА У СИСТЕМІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Визначено, що стан українського села вже протягом багатьох років характеризується зниженням рівня зайнятості та професійної кваліфікації працівників, руйнуванням інфраструктури сільських населених пунктів, низьким рівнем доходів та добробуту домогосподарств. Спираючись на досвід країн Європейського Союзу, показана необхідність підтримки органічного сільського господарства, що має сприяти підвищенню конкурентоспроможності сільської економіки, поліпшенню навколишнього середовища та якості життя у

сільській місцевості. Проаналізовано динаміку розвитку органічного агровиробництва в Україні, що нині демонструє активне зростання сертифікованих площ і кількості органічних виробників, обсягів виробництва, експорту та споживання. Аргументовано, що розбудова вітчизняних органічних систем агровиробництва є ключовим чинником сталого розвитку сільських територій нашої країни. Зауважено, що вітчизняні аграрії вже протягом багатьох років практикують органічні методи виробництва сільськогосподарської продукції та активно підтримують українське село. Наведено яскраві приклади впливу вітчизняної органічної сільськогосподарської практики на соціально-економічний та екологічний стан сільської громади та місцевості. Доведено, що органічне агровиробництво – найперспективніша нині модель розвитку сільського господарства, яка поєднує в собі давні практичні знання з найсучаснішими науковими досягненнями. Запропоновано низку рекомендацій, реалізація яких дасть змогу зберегти українське село як повноцінне середовище життєдіяльності та праці для майбутніх поколінь селян та зміцнити основу для сталого розвитку сільського господарства й національної економіки нашої країни загалом.

Ключові слова: органічне сільське господарство, сільські території, збалансований розвиток, європейський досвід, агровиробництво, органічна продукція.

Milovanov E.

THE VALUE OF ORGANIC AGRICULTURE IN THE RURAL TERRITORIES DEVELOPMENT SYSTEM

It has been determined that the state of the Ukrainian countryside for many years is characterized by the decrease in the level of employment and professional qualifications of workers, the destruction of rural infrastructure, low income and also well-being of households. Based on the existing experience of the EU countries, the need to support organic agriculture has been demonstrated, which should contribute to the competitiveness of the rural economy, improvement of the environment and quality of life in the rural areas. The dynamics of organic farming development in Ukraine, which now shows the active growth of certified organic acreage and number of organic producers, volumes of production, export and consumption, is analyzed. It is argued that the development of domestic organic farming systems is a key factor in the sustainable development of Ukrainian rural areas. It has been noted that Ukrainian farmers have been practicing organic farming methods for many years and actively supporting all aspects of Ukrainian rural life. Bright examples of the influence of domestic organic agricultural practices on the socio-economic and ecological status of rural communities and localities are presented. It is proved that organic farming is the most promising model of agricultural development nowadays, which combines ancient practical knowledge of traditional agriculture with the very latest scientific achievements. The Number of recommendations has been proposed, the implementation of which to provide better opportunities to preserve Ukrainian village as a complete environment for life and work for future generations of peasants and strengthen the basis for sustainable development of agriculture and national economy of Ukraine as a whole.

Key words: organic agriculture, rural areas, balanced development, European experience, agricultural production, organic products

Стаття надійшла 12.11.2018.